

УДК 330.1

Олег Савчук, к.і.н., доцент

Володимир Осадчий, д.і.н., професор

Католицький університет ім. Іоана Павла II в Любліні.

Вплив соціальної доктрини церкви на формування державної економічної політики

Проаналізовано значення енциклік папи у розвитку католицької соціальної науки. Обґрунтовано значний вплив соціальних доктрин на соціально-економічний розвиток європейських держав у ХХ столітті.

Ключові слова: енцикліка, корпоративний уклад, «нові речі», християнська демократія.

Олег Савчук, Володимир Осадчий

Влияние социальной доктрины церкви на формирование государственной экономической политики

Проанализированы значения энциклики папы в развитии католической социальной науки. Обоснованно значительное влияние социальных доктрин на социально-экономическое развитие европейских государств в ХХ веке.

Ключевые слова: энциклика, корпоративный уклад, «новые вещи», христианская демократия.

Oleg Savchuk, Osadchy Vladimir

Influence of social doctrine of the church in the formation of state policy

Analyzed value encyclicals of Pope in the development of Catholic social science, grounded a significant impact on the social doctrine of socio-economic development of the European powers in the twentieth century.

Key words: encyclical, corporate way, "new things" Christian Democracy.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. На розвиток економічної політики держави впливають низка різноманітних факторів. Це і вплив політичних ідеологій, вплив зовнішніх геополітичних факторів, перебіг економічної кон'юнктури тощо. Проте не завжди до розгляду беруться і впливи церкви. А саме соціальні доктрини цього світового інституту були

достатньо ключовими у ХХ столітті. Це було особливо актуальним у час боротьби між ідеологіями комунізму, фашизму та націонал-соціалізму. Дослідити вплив науки та християнської моралі на економічну політику держави є достатньо важливим аспектом у дослідженнях розвитку економічної науки

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Папа Іоанн Павло II різко критикував марксизм, атеїзм і класову боротьбу, протиставляючи їм боротьбу за соціальну справедливість; заперечував одержавлення засобів виробництва та розвинув погляди у питанні необхідності реформ та активної ролі у них держави. Нинішній папа Франциск є послідовником папи Іоанна Павла II у його соціально-економічних суспільних поглядах, прихильних аскетизму у церкві та політиці, відстоює принципи соціального партнерства між державами. Дані підходи вже і нині здійснюють чималий вплив у політичній концепції, що матимуть вплив на економічні програми урядів країн католицького світу.

Цілі статті: показати вплив наукових та соціальних концепцій на перебіг і становлення економічної політики європейських держав.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У кінці ХІХ – початку ХХ століття на формування економічної політики значний вплив мали різного роду політичні теорії. Значною мірою вони з'явилися як наслідок розвитку капіталізму та імперіалізму. З одного боку, нову хвилю отримали національні рухи за незалежність, з іншого боку – соціальні доктрини, що базувались на марксистському вченні. Економічний та суспільний розвиток, при впливі політичних доктрин, призводив до поглиблення класового конфлікту. Соціальні гасла здійснювали серйозний вплив на розвиток держав та на формування економічної політики держав. Особливо це відчувалось на теренах Європи. З іншого боку, політизація соціальних гасел переростала у проблему для самих робітників, і стримувала розвиток суспільства. Поступово, соціалісти, завойовуючи довіру мас, стали у безпосередній конфлікт з вченнями церкви. А тому необхідно було знайти вихід і

дати християнське пояснення тенденціям розвитку капіталізму, соціального рівноправства.

Найбільше значення для розвитку католицької соціальної науки на переломі XIX–XX століття мала енцикліка Папи Лева XIII *Rerum Novarum*, проголошена 15 травня 1891 року про положення робітничого класу, тобто про так зване соціальне питання. Енцикліці передували декілька попередніх енциклік, що пояснювали суть ідеологічних концепцій та розглядали питання місця держави у соціально-економічних взаємовідносинах: «Публічні власті», «Свобода людська», «Християнська конституція Держав».

Даний документ зробив значний вплив на розвиток економічної та соціальної думки католицьких країн. Закладені основи взаємовідносин лягли в основу багатьох концепцій економічних програм у європейських країн. Виголошена соціальна доктрина та її пізніший розвиток, мала чималий вплив і на формування світогляду політиків II Речі Посполитої. Будучи католицькою країною, Польща теж реалізовувала державну політику під впливом на програми політичних партій енцикліки *Rerum Novarum* та концепцій її розвитку. «Влада світська, влада політична мусить бути в руках людей світських, посідаючих необхідну для влади силу матеріальну; але щоб виконувати своє організаційне, державне завдання вона мусить слухати наказів релігії, визнавати авторитет влади і сили духовної і цей авторитет всіма силами підтверджувати. Такі політики думають, що в громадському життю не можна обійтись без церкви і без Бога», – стверджував Вячеслав Липинський [1].

Розглянемо декілька основних постулатів енцикліки, що мали значний вплив на формування економічної політики у країнах Європи. Шлях, пропонований соціалістами, відкидався енциклікою, як невідповідний правдам віри Католицької Церкви.

По-перше, визначено природність приватної власності. «Приватна власність є природним правом людини. Власне в цьому й полягає величезна відмінність між людиною і твариною». «Приватна власність в найвищій мірі узгоджується з природою людини і для мирного співжиття людей». Наголошено про те, що націоналізація приватної власності була би грабунком законних

власників, вдарила би насамперед по робітниках і допустила би державу до невласливої їй сфери. «Метою праці ремісника є приватна власність. Бо коли він віддає всі свої сили і здібності на користь інших, то він це робить, аби здобути засоби для життя і відповідного утримання; врешті, він своєю працею прагне мати право не тільки на зарплату, а й уживати належну йому винагороду. Врешті, ця земля і є винагородою – тільки в іншій формі, тобто є його власністю, точніше – заробітною платою. У цьому власне й полягає право власності на рухомість та нерухомість. Зміна усіх приватних власностей однією – загальною, до чого прагнуть соціалісти, погіршила б рівень життя робітників, оскільки відібрала у них право на вільне користування з домашнього майна, отже, відібрала б у нього змогу поліпшення власного становища і примноження майна сім'ї. «Коли ж Бог дав для вжитку і користування землю для всього людського роду, ніщо не повинно опиратися на приватну власність, бо цей дар він створив для всіх, але це не значить, ніби Бог хотів, щоби всі люди разом, власне, будь-хто, були власниками землі. Загальним засобом для забезпечення прожитку є праця; її застосовують, щоб порати власну землю, виконувати якесь ремесло, яке дає платню, яка врешті-решт походить від плодів землі і яку можна виміняти на плоди землі» [2].

По-друге, визначалась роль держави в соціально-економічних процесах. На неї покладався обов'язок турбуватись, щоби закони і публічні інституції, порядок та управління вели до публічного та приватного добра. Також вона мала опікуватись інтересами як багатих, так і бідних, яких набагато більше, щоби не порушувати закон справедливості. Держава повинна забезпечити приватну власність, мінімальну зарплатню робітникам та недільний вихідний. При цьому зауважувалось, що ані Церква, ані держава без спільної співпраці не в змозі розв'язати соціальні проблеми. Таким чином, енцикліка показала християнську альтернативу і «безбожному соціалізмові», і «кровожерному лібералізмові» та стала основоположним документом християнської демократії. «Ми говоримо про Державу, що осягається з принципів здорового розуму в досконалій гармонії з католицькими науками... Добробут народів походить від добрих моральних звичаїв, від добрих основ

родинного життя, пошани релігії і справедливості, від поміркованих податків і рівномірного розподілу публічних тягарів, від розвитку індустрії і торгівлі, розквіту сільського господарства та інших подібних справ, які чим більше розвиваються, тим щасливішими стають народи». [3].

Таким чином, Папа наголосив, що держава не повинна втручатись в усі сфери суспільного життя, проте повинна проявлятися саме тоді, коли цього потребує значна частина суспільства. А саме: 1) охорона приватної власності; 2) проблема безробіття; матеріальні та духовні умови праці; 3) охорона материнства і дитинства; 4) проблеми умов про працю та заробітну плату; 5) реалізація права на приватну власність. «Право на приватну власність походить не від людських законів, а від закону природного, і Держава не сміє його нівечити, навпаки: має нормувати його вжиток і гармонізувати зі загальним добром. Несправедливо і негуманно вимагати від приватних власників більше податків, аніж належить». [4].

Полемізуючи з соціалістами, енцикліка називала великою оманою уявлення про природну ворожість класів суспільства, оскільки капітал не може обійтися без праці, а праця без капіталу. «Найважливішими обов'язками капіталістів є дати кожному справедливий винагороду... багатства не звільняють від терпінь, для вічного блаженства – не помагають, а шкодять, отже, багаті повинні тремтіти від думки про незвичайно суворі погрози Ісуса Христа, що вживання їхнього багатства матимуть одного дня строгу відповідальність в розрахунку перед Богом–Суддею». Папа наголошував, що саме віра Церкви може примирити багатих і бідних та нагадував їм про взаємні обов'язки та справедливість. Також він нагадував, що Церква робила і робить все, що, на її думку, полегшить долю робітників. Завданням Церкви папа назвав підтримку єдності працедавців і працівників через постійне нагадування їхніх прав і обов'язків. Указував на необхідність ознайомлення майбутніх священиків з соціальною проблематикою. В енцикліці Папа велику увагу приділив профспілкам робітників, як умові захисту їх інтересів в капіталістичних умовах господарювання.

«*Rerum novarum*» набула розголосу в усьому світі, викликавши ентузіазм прихильників та обурення консерваторів. Прихильники – які назвались християнськими соціалістами і християнськими демократами – заснували на основі цієї соціальної доктрини політичні організації, противники бачили в цьому підступ лібералів. Рух перших папа назвав в енцикліці «**Graves de Communi Re**» (1901) християнською демократією. Саме тоді Папа протиставив її соціал-демократії. Наголосив, що слово «демократія» має політичний характер та означає одну з форм державного устрою, а церква не надає переваги якійсь з форм управління і не вважає якусь з них єдино правильною. Натомість головні засади християнської демократії повинні полягати на засадах справедливості, любові до свого ближнього, допомоги своєму ближньому.

Душпастирські листи польських єпископів, що були близькі до тез енцикліки «Нові речі», приходили із певним запізненням. З одного боку, це пояснювалось ситуацією, в якій знаходилась польська церква на території інших держав. З іншого боку, чимало ієрархів церкви на початку ХХ століття, вважало, що вирішення питання на східних теренах ще є передчасним. До того ж церква у ті роки мала низку соціальних проблем, розв'язання яких необхідно було реалізувати поза загострення уваги на капіталістичних відносинах. Практичні втілення енцикліки у душпастирській діяльності проявились у листі львівського архієпископа Юзефа Більчевського «У суспільній справі» (1903), в якому знаходимо накреслений шлях корпоративного укладу, котрий спирався передусім на боротьбу з бідністю в Галичині шляхом благодійних заходів [5].

Одним з центральних питань, що привертала увагу сучасників, було питання власності. Тут слід згадати фахівців, що здійснили напрацювання у цій сфері. Зокрема, Антоній Шиманський, професор і ректор Католицького університету в Любліні, що займався головним чином соціальною політикою та корпоративною політикою, укладенням стосунків між економікою та етикою тощо. У Вільному викладав християнську соціологію ксьондз Олександр Войціцкі, що інтересувався проблематикою праці та заробітної плати, професійних зв'язків та суспільного

душпастирства. У Кракові діяв ксьондз Ян Півоварчик, редактор видання християнських демократів «Голос народу», тощо. [6]. Ситуація підлягла досить істотним змінам після I світової війни. Сильний вплив соціалістичних рухів, жовтнева революція в Росії, сусідство з СРСР, спонукало церкву та єпископат до більш активного ангажування у робітничі і соціальні справи на рівні з проблематикою села. Це, відповідно, справило вплив на фахівців, котрі напрацювали низку праць і розробок у сфері суспільних реформ, професійних спілок та програм аграрних реформ.

Наступним вагомим для розвитку і доповнення соціальної доктрини папським документом стала енцикліка **«Quadragesimo anno»**. Оприлюднена Пієм XI 15 травня 1931 р., на сорокову річницю оголошення «*Regum novarum*», енцикліка стала ідеологічною основою для християнсько-демократичних рухів. «*Quadragesimo anno*» містила аналіз економічної та соціальної ситуації в суспільстві. Енцикліка повторювала тезу «*Regum novarum*» про природний характер приватної власності та її недоторканість, застерігаючи як перед «індивідуалізмом», який заперечує чи послаблює суспільний і публічний характер права власності, так і перед «колективізмом», який відкидає і послабляє індивідуальний і приватний характер власності [7].

Пій XI підкреслив індивідуальний і одночасно суспільний характер власності. Індивідуальний тому, що кожний зобов'язаний дбати про її здобуття та утримання, одночасно вона є джерелом утримання для нього і його родини. Суспільний характер пояснювався тим, що усі матеріальні блага були віддані Творцем для розпорядження людьми. Таким чином, усі мають право користуватись ними та виконувати свої обов'язки щодо суспільства. Отже, власність є необхідністю, але вона народжує й зобов'язання перед суспільством.

Папа загострював увагу на тому, що форми власності підлягають змінам, а суспільна влада має право на втручання у ці справи. Проте на державу Папа Пій XI покладав обов'язок не ліквідації системи власності, а навпаки, – захист приватної власності та її власників. А на багатих – благодійництво та використання доходів для створення нових можливостей оплачуваної праці. Участь осіб та класів у багатствах мала би

забезпечувати загальну користь, дотримуючись засад спільного добра, тобто соціальної справедливості. Націоналізація ж допускалась лише у тому разі, коли залишення власності в приватних руках складало б небезпеку для загального добра. При врегулюванні рівня заробітної плати, папський документ пропонував брати до уваги утримання працівника та його родини, стан підприємства та економічний стан суспільства.

Папа пригадав, що є два основні джерела власності: привласнення нічиєї речі та праця. У зв'язку з цим підкреслює, що працюючий має право на результати праці, що не суперечить використанню капіталу для отримання прибутку. Проте не можна увесь дохід завдячувати лише капіталу, як і неправильним було б вважати увесь дохід результатом виключно праці. Для потрібних результатів, стверджували, необхідне поєднання одного та іншого. Саме баланс концентрації власності повинен вберегти від надмірної пролетаризації суспільства. Таким чином, завданням католиків була ефективна праця над визволенням пролетарів.

Папа підкреслював, що в старих капіталістичних країнах положення робітників покращилось, проте в країнах колоніальних умови побуту не тільки не покращились, а й навіть погіршилися. А тому визволення пролетарів може відбутись шляхом набування власності робітниками. А це можна вирішити шляхом зміни політики системи винагороджень і зарплат. Важливо в цьому знайти таку форму співпраці між підприємцем і працівником, коли робітник ставав би певною мірою співвласником підприємства та брав участь в його управлінні та поділі прибутку.

Енцикліка також сформулювала основи політики праці на засадах справедливості, а саме зважаючи на низку чинників:

- перевага сімейної праці для забезпечення джерелом утримання цілої родини без потреби залишати родинний будинок;
- у складний економічний час власники та робітники повинні утриматись від встановлення жорстких вимог щодо заробітків;
- слід брати до уваги загальну ситуацію в державі з метою уникнення більшого безробіття;

- в нормальних умовах праці заробітна плата повинна бути настільки високою, щоб досягти забезпечення заощаджень для отримання родинної власності.

Папа висловлював необхідність припинення боротьби класів. Наголошувалось, що об'єднання людей повинно відбуватись не за класовою ознакою, а на засадах об'єднання суспільних груп працівників різних галузей за професійною ознакою, що є явищем природнім. Саме таке об'єднання людей може бути ефективним і сприяти прогресу у певній економічній галузі. Таким чином, Папа пропонував шукати те, що об'єднує людей, а не роз'єднує. Пропонований лад є корпоративним самоврядуванням суспільно-економічним. Корпорації повинні були в першу чергу дбати про спільні професійні інтереси та бути спрямовані для спільного добра.

Енцикліка підтвердила неможливість узгодити християнство, із соціалізмом, який допускає несправедливий поділ продуктів праці, та з лібералізмом, який прагне лише до примноження капіталу і не дбає про людей. Вільна конкуренція як засада економічного життя тут заперечувалась, її пропонувалось обмежити і поставити під контроль публічної влади. Оскільки така конкуренція призводить до економічної диктатури групи людей, то їй було протиставлено соціальну справедливість і соціальну любов. Папа відкидав економізм, що суперечив моральним засадам, оскільки це може відкрити дорогу людській жадібності, що може торкнутись і керівної сфери і робітників. А тому говорилося, що лише базування на християнських засадах може спасти від суспільно-небезпечних проблем. При цьому Папа підняв болюче питання – приєднання частини католиків Церкви до соціалістичного руху під приводом того, що «Церква і пов'язані з нею люди» сприяють багатим і не турбуються про робітників. Папа виражав жаль про те, що мало католиків належали до організацій підприємців і недостатньо католицьких фермерських організацій. А також, що католики повинні бути активнішими у суспільно-господарських об'єднаннях, які б надавали їм християнсько-демократичний характер.

У розділі «Відновлення суспільного устрою» були озвучені ідеї корпоративізму, які у 1880-х рр. активно розвивав, зокрема, Фрайбурзький союз. Католицький союз міжнародних досліджень у Фрайбурзі (Швейцарія) складався з вчених-католиків, які провадили суспільні дослідження та опрацьовували соціальні реформи. Енцикліка закликала перемогти класову боротьбу та відновити «станово-фаховий» устрій. Суспільство мало складатись із «фахових станів», до яких входили би люди залежно не від свого становища на ринку праці, а залежно від виконуваних ними суспільних функцій. Держава ж за такого устрою мала би виконувати «допоміжну», «субсидарну», функцію – вирішувати тільки ті питання, які не можна ефективно вирішити на нижчому рівні, натомість зосередитись на керівництві, контролі, тискові, покаранні правопорушень. Папа закликав усі класи до солідарності, особливо до співробітництва працедавців і робітників.

Фашистський корпоративізм у той час розглядався як новий устрій, опертий на профспілки і корпорації. Серед позитивів устрою називалась мирна співпраця суспільних класів, ліквідація соціалістичних організацій, створення спеціального владного апарату в якості посередника. При цьому Папа висловив побоювання щодо привласнення державою завдань, які належать до сфери приватної ініціативи, а сам характер устрою є надмір політичний та бюрократичний. Остання частина енцикліки стосувалась морального відродження, яке має передувати відновленню соціального устрою, та важливості дотримання християнських засад у всіх сферах соціального життя.

Енцикліка «*Quadragesimo anno*» викликала велике зацікавлення та викликала жваву дискусію у католицьких колах. Після її виходу у світ у Польщі з'явилося декілька монографій та низка публікацій. На цю тему з'явилися публікації ксьондза Яна Півоварчика, ксьондза Фердинанда Махая, єпископа Теодора Кубіна, ксьондза Антоні Шиманського та інших. Особливого характеру набували опрацювання основних тез енцикліки. Обговорювались проблеми природного права, організація підприємництва, принципи власності, організації праці тощо. В Польщі чимало дискусій були присвячені проблемам села і сільського господарства та аграрної реформи. Громадська Рада при

Примасі Польщі кардиналові Аугусту Глонду (1934) прийняла декілька декларацій: 1) Про перебудову суспільного ладу (1934); 2) У справі професійної організації суспільства (1935); 3) У справі ситуації села (1937), та ін. Війна перервала цією роботу та принесла нові проблеми, котрі вимагали нового і більш глобального погляду на цілісність суспільно-економічної проблематики.

Під час падіння світової комуністичної системи, 1 травня 1991 р., вже енцикліка «**Centesimus annus**» Іоанна Павла II проголосила його «нову соціальну доктрину» та створення «народного католицького руху». На противагу тенденціям в Католицькій Церкві, породженим «теологією визволення», папа однозначно став в оборону капіталізму за умови його справедливого розвитку. Така справедливість, на його думку, мала би відкидати як класову боротьбу так і визиск робітників. Іоанн Павло II переконував, що ще століття тому Лев XIII передбачив падіння соціалізму. Він різко критикував марксизм, атеїзм і класову боротьбу, протиставляючи їм боротьбу за соціальну справедливість; повторював заперечення свого попередника одержавлення засобів виробництва і розвинув його погляди щодо необхідності реформ та активної ролі у них держави. Заклик до боротьби з несправедливістю поєднувався в енцикліці із радикальним запереченням застосування сили. Там висловлювалось позитивне ставлення до демократії та ідеї поваги прав людини, визнаючи за народами право вибору представників [8].

В енцикліці було поставлено знак рівності між націонал-соціалізмом і комунізмом як деструктивними системами – наслідком хибного розуміння свободи людини називались націонал-соціалізм, комунізм та голокост євреїв. Документ звертав увагу на тяжку ситуацію країн Третього світу. Водночас висловлювався скептицизм щодо результативності міжнародних організацій. Критикувалось споживацьке суспільство та споживацтво, якому приписувалось виникнення соціальних лих, зокрема наркоманії. «**Centesimus annus**» застерігала перед легковаженням людського виміру праці. Наслідком такого підходу є засада обмеження ринкових механізмів на користь спільного

добра. Замість боротьби та визиску енцикліка знову запропонувала світовому суспільству категорії субсидарності та солідаризму. Енцикліка від Іоанна Павла II також запропонувала світові свободу не в якості усвідомленої необхідності, але у послуху Істині, захисті прав людини та допомоги бідним. Наріжним каменем такої свободи папа бачив збереження приватної власності за умов усвідомлення того факту, що землю створив Бог, а не ті чи інші її власники.

Висновки. Таким чином, процес пошуку та становлення соціальної справедливості відбувався у XX столітті у рамках доктрини соціального католицизму, започаткований “*Rerum novarum*”. Саме соціальна спрямованість науки церкви значно вплинула на програми європейських політичних партій і відповідно на економічну політику урядів європейських католицьких держав. Християнська доктрина соціальної справедливості конституювалася в кінці XX в якості руху «християнської демократії». Християнська демократія віддає пріоритет ринковій економіці перед усіма іншими формами людського існування та господарювання за умови гуманізації процесу експлуатації людини людиною, пріоритету духовного над матеріальним, збереження оточуючого середовища над його визиском. Демократія та правова держава є основою процесу державотворення за умови розвитку християнської демократії в тій чи іншій країні. Така демократії впливає на моральні християнські цінності та чесноти як необхідні передумови Свободи. Свободі та праву жити по Істині своєї Віри.

1. Вячеслав Липинський. Релігія і церква в історії України. К., 1993. – С.12.
2. Енцикліка Папи Лева XIII «Нові речі» (*Rerum Novarum*). Р.4.
3. Енцикліка Папи Лева XIII «Нові речі» (*Rerum Novarum*). Р.25.
4. Енцикліка Папи Лева XIII «Нові речі» (*Rerum Novarum*). Р.15.
5. Ks. Józef Majka. *Katolicka nauka społeczna*. Warszawa, 1988. – s.299.
6. Ks. Józef Majka. *Katolicka nauka społeczna*. Warszawa, 1988. – s.303.
7. Енцикліка Папи Пія XI «*Quadragesimo anno*». 15 травня 1931 р.
Енцикліка Папи Іоанна Павла II «[Centesimus annus](#)». 1 травня 1991 р.